

e-ISSN: 2619-9114

December/ Aralık 2022, Volume/Cilt 6, Issue/Sayı 2

MA'SÛM EL-HAZNEVÎ'NİN HAYATI, İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

Ma'sûm Al-Haznevi's Life, Science And Suffic Personality

Ahmet AZ

Konya Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi

Dr. Eđt. Görevlisi

ahmet.az@diyanet.gov.tr

orcid.org/0000-0002-0893-4348

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 30.08.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 21.10.2022

Published/ Yayın Tarihi: 31.12.2022

Pages / Sayfa: 37-51

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Not: Bu makale, yazarın 20.05.2021 tarihinde Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulan ve kabul edilen "Nakşebendî-Hâlidiliğin Bir Kolu Olarak Haznevilik (Tarihsel Süreç, Şahsiyetler, Usul, Âdâb, Erkân)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz: Bu çalışma 1915-1958 yılları arasında yaşamış olan Ma'sûm el-Haznevî'nin (öl. 1377/1958) hayatı, ilmî ve tasavvufî kişiliği hakkındadır. Hazneviyye dergâhı, esasında Nakşibendî-Hâlidîliğin bir koludur. Ma'sûm el-Haznevî temeli Ahmed el-Haznevî tarafından atılan Hazneviyye dergâhının ikinci şeyhidir. Suriye'nin Fransız mandası olduğu dönemde, gerek ilmî, gerekse tasavvufî faaliyetleriyle bölgede önemli hizmetler ifa eden Ma'sûm el-Haznevî, ülkenin içinden geçtiği zor zamanlarda toplumun dinî ve ictimâî hayatında derin izler bırakmış şahsiyetlerden biridir. Ma'sûm el-Haznevî, Osmanlı'nın, I. Dünya Savaşının ardından Arap topraklarından tamamen çekilmek zorunda bırakıldığı bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde Suriye Paris yönetimine bırakılmış, bu sebeple de bölgede, özellikle de fakir halkın yaşadığı Cezîre bölgesinde ulemânın birçoğu ya katledilmiş ya da yurdundan sürgün edilmişti. İlmî ve kültürel faaliyetlerin neredeyse durma noktasına geldiği böyle zorlu bir coğrafyada ve son derece kısıtlı imkânlar altında hizmet yürütmeye çalışan Ma'sûm el-Haznevî, kendine has terbiye metodu ve eğitimi kişiliğiyle hem bölge halkının dinî eğitime katkıda bulunmuş hem de birçok önemli şahsiyetin yetişmesine öncülük etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Nakşibendiyye-Hâliyye, Hazneviyye, Ma'sûm el-Haznevî.

Abstract: This study is about the life, scientific and mystical personality of Ma'sum al-Haznevi (d. 1377/1958) who lived between 1915-1958. Haznaviyya convent is actually a branch of Naqshbendi-Khalidism. Ma'sum al-Haznavi is the second sheikh of the Haznaviyya convent, the foundation of which was laid by Ahmed al-Haznevi. Ma'sum al-Haznavi, who performed important services in the region with his scientific and mystical activities during the period when Syria was under the French mandate, is one of the personalities who left deep traces in the religious and social life of the society during the difficult times the country was going through. Ma'sum al-Haznevi lived in a period when the Ottoman Empire was forced to withdraw completely from Arab lands after the First World War. During this period, Syria was left to the administration of Paris, and for this reason, many of the ulema in the region, especially in the Jazira region, where the poor people lived, were either massacred or exiled from their homeland. Ma'sum al-Haznevî, who is trying to serve in such a difficult geography where scientific and cultural activities have almost come to a standstill, and under extremely limited opportunities, has contributed to the religious education of the people of the region and pioneered the training of many important personalities with his unique training method and educator personality.

Keywords: Sufism, Sect, Naqshbandiyya-Khalidiyya, Hazneviyya, Ma'sum al-Haznevi.

Giriş

İslamiyetin doğuşu ile birlikte kendini gösteren zühd hareketi, ilk dönemlerden itibaren Müslümanların dinî hayatına önemli ölçüde etki etmiştir. Dini Hakk'ın muradına göre, daha içten ve daha samimi yaşamayı gaye edinen sûfiler, toplumun mâsivâyâ meyl etmelerine tepki olarak teşkilatlanmaya başlamış ve zaman içerisinde kurumsal anlamda tarikatların oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Özeldir bir nefis terbiyesi, rûhu ağıyardan arındırma ve Yüce Allah'ın dileğince yaşama hâli olan tasavvuf da zamanla bu yolun kurumsal yapısı haline gelen ve sistemli bir disiplin olan tarikatlar bünyesinde varlığını devam ettirmiştir. Tasavvufun kurumsal şeklini ifade eden tarikatlar, toplumsal sorunlara çözüm ürettikleri için tasavvufun önemini bir adım ileri taşımışlardır.

Bu tarikatlardan birisi de İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Nakşbendiyye tarikatıdır.¹ Başta Orta Asya olmak üzere tüm İslam dünyasına yayılma başarısını gösteren Nakşbendiyye, XII. Yüzyılda kurulan ve Buhara ve çevresini etkileyen Hâcegâniyye'nin² bir devamıdır. Horasan Tasavvufunun melâmat anlayışını Buhara medresesi kültürüyle mezceden bu yapı, hızla geniş coğrafyalara yayılarak Sünnî toplumların dinî ve irfânî eğitiminde önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Hâcegâniyye Bahâeddîn Nakşbend ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Bundan sonra Nakşbendiyye tarihinin en önemli evreleri, İmâm-ı Rabbânî'nin düşünceleri etrafında şekillenen Müceddidîlik³ ile Mevlana Hâlid el-Bağdâdî'nin düşünceleri etrafında şekillenen Hâlidîlik⁴ Hâlid el-Bağdâdî'nin halifeleri arasında tarikatın Anadolu'da yayılmasını sağlayan en önemli şahsiyetler ise başlangıçta Kâdirî olan ancak Hâlid el-Bağdâdî'yle görüşükten sonra Nakşbendî tarikatına intisap eden Hakkâri-Nehrî dergâhı şeyhleridir. Nehrî tekkesi ve onun bir devamı olan Nurşîn tekkesi, Hâlid el-Bağdâdî ile Hâlidîliğin bir kolu olan Hazneviyye'yi birbirine bağlayan köprü görevi görür.⁵ Suriye'de doğup gelişen ve Türkiye'de de hatırı sayılır müntesip kitlesi bulunan Hazneviyye dergâhı,⁶ şeyhlerin Nakşbendî-Hâlidîlikten tevarüs eden geleneksel çizgiye

¹ Bahâeddîn Nakşbend ve Nakşbendîlik için bk. Nasrullah Bahaî, *Risâle-i Bahâiyye*, (İstanbul: M. Şevket Eygi Matbaası, 1966), 15; Selâhaddin b. Mubârek el-Buhârî, *Hallerin Terbiyesi: Ensû't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn*, trc. Süleyman İzzî Teşrifâtî, haz. Niyazi Adıgüzel, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018), 31,50-51; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, trc. Lâmî Çelebî, (İstanbul: Marifet yayınları, 1980), 526; Muhammed Pârsâ, *Risâle-i Kudsiyye*, (Şah-ı Nakşibend Hazretlerinin Sohbetleri), Trc. Necdet Tosun, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 27-28.

² Gucdüvânî için bk. Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 532; Abdülmecîd b. Muhammed el-Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1997), 352-355; Şuayb b. İdrîs el-Bâkinî, *Tabakâtü'l-Hâcegâni'n-Nakşbendiyye*, (Dimaşk: Dâru'n-Nu'mân li'l-Ulûm, 1999), 65; Muhammed Ahmed Dernîka, *et-Tarîkatü'n-Nakşbendiyyetü ve A'lâmuhâ*, (b.y.: Cerûs Bers, 1987), 17..

³ Ahmed Fârûk Sirhindî ve Müceddidiyye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Zahid Kevserî, *İrğâmu'l-Merîd*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.) 52; Muhammed Fazlullah, *Umdetü'l-Makâmât*, (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2014), 101; Cavit Sunar, *İmâm Rabbânî-İbn Arabî Vahdet'i Şuhûd-Vahdet'i Vücûd meselesi*, (Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960), 15.

⁴ Abdülganî b. Ebî Saîd el-Ömerî, *Hüve'l-Ganî Risâlesi (Makâmât-ı Mazhariyye içinde)*, 168-184; Muhammed Emîn el-Erbilî, *el-Mevâhibü's-Sermediyye*, (Midyat: İrşad Kitabevi, ts.), 217; Abdülmecîd b. Muhammed el-Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye fi Eclâi's-Sâdeti'n-Nakşbendiyye*, (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1997), 641; Muhammed Murâd Kazânî Minzelevî, *Nefâisü's-Sânihât fi Tezyîli'l-Bâkiyâti's-Sâlihât*, (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), 81.

⁵ Mehmet Saki Çakır, Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkâri ve Nehrî Dergâhı*, (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017), 31; Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), 105; Korkusuz, Nehrî'den Hazne'ye Meşayih Nakşibendi, 9.

⁶ Haznevîlik ya da diğer bir ifadeyle Hazneviyye dergâhı, Nakşbendiyye-Hâlidîyye'nin Nurşîn dergâhı şeyhlerinden Şeyh Muhammed Diyâüddîn Nurşînî'nin halifesi Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin Suriye'nin kuzeydoğusunda tesis ettiği dergâhın/ekolün adıdır. Hazneviyye dergâhı Şeyh Ahmed el-Haznevî'den sonra sırasıyla; Şeyh Ma'sûm, Şeyh Alâeddîn, Şeyh İzzeddîn, Şeyh Muhammed ve Şeyh Muhammed Mutâ' el-Haznevî tarihiyle devam etmiştir. Bk. Ahmet Az, "İzzeddîn el-Haznevî'nin Hayatı, İlmî ve Tasavvufî Kişiliği", *Akif Dergisi*, 51/2 (Ocak 2021), 230.

bağlılığı, tekke-medrese dengesini gözetmeleri ve bölgede yürüttükleri irşâd faaliyetleri sayesinde halkın gerek sosyal gerekse irfânî din anlayışı üzerinde önemli ölçüde etki etmiştir. Ma'sûm el-Haznevî de bu dergâhın teşekkül dönemi şeyhlerinden birisidir. Gerek terbiye metoduyla gerekse bölgede yürüttüğü irşâd faaliyetleriyle Haznevîlikte müstesna şahsiyetlerden biri sayılan Ma'sûm el-Haznevî, dergâha postnişin olduğu sekiz yıllık süre zarfında -tüm zorluklara rağmen- bölgede dinî-tasavvufî anlayışın yerleşmesinde önemli hizmetler ifa etmiştir. Nitekim onun şeyhlik dönemi Osmanlı'nın dağıldığı, Suriye'nin Fransa mandasına bırakıldığı, mekteplerin kapandığı ya da tamamen işlevsiz hale getirildiği, birçok âlimin öldürüldüğü ya da sürgün edildiği, düne kadar bir olan toprakların suni sınırlarla bölündüğü, bölgenin siyasî, sosyal, dini ve tasavvufî açıdan son derece çalkantılı olduğu bir dönemdir. Böyle zorlu bir dönemde ve coğrafyada babası Ahmed el-Haznevî'den devraldığı vazifeyi sürdürmeye çalışan Ma'sûm el-Haznevî, Hazneviyye dergâhını bir adım ileriye taşımış ve binlerce insanı bir araya getirmeyi başarmıştır. Bütün bunlar, çalışmamızın önemini ortaya koyan hususlardır. Öte yandan ülkemizde Ma'sûm el-Haznevî ile alakalı akademik alanda herhangi bir çalışmanın bulunmaması bu konuyu tercih etmemizin saiklerindedir. Ayrıca gerek Ma'sûm el-Haznevî gerekse halifelerinin birçoğu hakkındaki yazılı kaynaklarımız oldukça sınırlı olduğunu vurgulamak isteriz. Bu yüzden yöntem olarak söz konusu halifelerin hayatta olan bazı yakınlarına ulaşmak suretiyle mezkûr zatların hayatları hakkında bilgi topladık.

1. Ma'sûm el-Haznevî'nin Kısaca Hayatı

Hazneviyye dergâhının kurucusu Ahmed el-Haznevî'nin en büyük oğlu ve dergâhın ikinci şeyhi Ma'sûm el-Haznevî 1333/1915 yılında Suriye'nin Haseke ili Kamışlı kazasına bağlı Hazne köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babasının kurduğu Hazneviyye medresesinde alan Ma'sûm el-Haznevî, sarf, nahiv, mantık ve belâgat gibi alât ilimlerinin yanı sıra, fıkıh, hadis ve tefsir gibi İslamî ilimleri okuyup babasının elinden icâzet aldı. Bu dönemde tasavvuf eğitimini de tamamlayan Ma'sûm el-Haznevî yirmi dört yaşında halife oldu. İlmî yönünden ziyade Hazneviyye tekkesinin hizmetiyle meşgul olan Ma'sûm el-Haznevî, henüz babası hayatta iken mürîdlere teveccüh⁷ etmekle görevlendirilmiş, vefatından sonra da Hazneviyye dergâhının postnişini olarak babasının makamına geçmiştir.⁸

Karakter olarak heybetli ve sert bir mizaca sahip olduğu kaydedilen Ma'sûm el-Haznevî, Hazneviyye şeyhleri içerisinde celâlî meşrep sûflerden sayıldığı için⁹ "Esedü'd-dîn ve'd-Dünyâ" (din ve dünya aslanı) ve "es-Sırru ve's-Seyf" (Allah'ın sırrı ve kılıcı) gibi

⁷ Arapça'da "yönelmek, yöneliş, yüz yüze gelmek" manasına gelen teveccüh, tasavvufta "mürîdin mürşidine yönelip gönlünü bağlaması" (râbita) anlamında kullanıldığı gibi, "mürşidin, mürîdini karşısına alarak ona nazar etmesi" ve "şeyhin, rûhî kabiliyetini arttırmak ve feyiz aktarmak gayesiyle manevî gücünü kullanarak mürîdine yönelmesi" manasına da gelir. Hazneviyye'de teveccüh denilince, genellikle bu son kısım anlaşılmaktadır. Bk. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, VI/5613; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 658; Ahmet Az, *Nakşebendî-Hâlidîliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik (Tarihsel Süreç, Şahsiyetler, Usul, Âdâb, Erkân)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 264-265. Teveccüh ile ilgili ayrıca bk. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî Şerif Şerhi*, trc. A. Avnî Konuk, (İstanbul: Kitabevi, 2006), III/369 Ali b. Huseyn es-Safî, *Reşahâtu Aynî'l-Hayât*, (Beirut: Dâru Sâdır, 1300), 43; Ahmed Farûk Sirhindî İmam-ı Rabbânî, *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, trc. Necdet Tosun, (İstanbul: Sûfi Kitap, 2005), 23.

⁸ Şefik Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendî* (İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010), 347; (Heyet), *Âdâbü't-Tarîkati'n-Nakşibendîyye* (b.y: y.y., ts.), 177; Kutbeddin Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, (Yalova: Yalova Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015, 80-81.

⁹ Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikati*, 82.

lakaplarla anılmıştır.¹⁰ Ayrıca Hazneviye dergâhına postnişin olduğu dönemde geniş arazilere sahip olması sebebiyle Ubeydullah Ahrâr'a benzetilmiştir. Ma'sûm el-Haznevî, bu arazilerden elde ettiği gelire bölgede yaşayan yoksul halkın eğitimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu yüzden Hazneviye dergâhı onun döneminde bölgede daha fazla yayılma imkânı bulmuştur.¹¹

2. Terbiye ve İrşâd Metodu

Genel olarak tasavvufta, özelde ise Nakşî-Hâlidî seyr ü sülûk geleneğinde bir terbiye metodu olarak hizmetin önemli bir yeri vardır. Ma'sûm el-Haznevî, halka hizmet etmeyi, Hakk'a hizmet olarak telakki eden, bu yüzden ilmî yönünden ziyade, ihvâna hizmetle ön plana çıkan hizmet neş'eli ehl-i hâl sûfilerden biridir. Şeyhlik döneminde dahi hizmetten geri kalmadığı bilinen Ma'sûm el-Haznevî, öğrencilerin dersini verdikten sonra tarlada çift sürmekten tekkenin koyunlarını gütmeye kadar tekkenin birçok hizmetinde bizzat bulunduğu nakledilir. Hatta insanların istirahate çekildiği gece vaktinde tebdil-i kıyafette bulunarak tekkenin helâlarını temizlediği ve bu hususta, "şayet insanların kınamasından (itiraz edip zarar görmelerinden) ve Nakşibendî büyüklerine muhalefet etmekten endişe etmeseydim müridlere -zikir dâhil- tarikatta hizmetten başka bir şeyi tavsiye etmezdim" dediği kaydedilmektedir.¹² Ma'sûm el-Haznevî'nin hizmetle ilgili bu hassasiyeti aslında terbiye metodunun bir tezahürüdür. Zira ona göre nefis terbiyesi tadrîciliğin önemli olduğu uzun ve meşakkatli bir süreçtir. Tıpkı bineğini eğitmek isteyen seyisin, atına binmeden önce sırtını sıvazlayıp okşadığı gibi, nefis terbiyesinin de kendine hâs bir süreci ve metodu vardır. Sağlıklı bir şekilde eğitimini tamamlayan atın koşmak için hevesle sahibinden gelecek talimatı beklediği gibi, terbiye olan nefis de yüksek makamlara urûc etmede sâlikin bineği olur ve sahibinin yüksek makamlara yükselmesine yardımcı olur. Ancak terbiye edilmeyen nefis sahibinden tek bir açık kapı bulacak olursa, ondan bin kapı daha isteyecek ve peşini bırakmayacaktır.¹³

Ma'sûm el-Haznevî, öğrencilik döneminde medrese arkadaşlarının aksine zamanının büyük bölümünü tekke hizmetinde geçirdiği kaydedilmektedir. Ancak akranlarına nispetle ilim ile daha az iştigal etmesine rağmen derslerinde birçok arkadaşından daha başarılı ve daha ileri seviyede olduğu nakledilmektedir. Bunun yanında yetiştirdiği talebeler ve kendisinden icâzet alan büyük âlimler, -genelde tekke hizmetiyle meşgul olmasına rağmen- ilimle hizmet arasında nasıl bir denge kurduğunun göstergelerinden biridir.¹⁴ Öte yandan Suriye'nin

¹⁰ Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşebendiyye* (Diyarbakır: Mektebetü Seydâ, 2015), 269.

¹¹ Hüsnü Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs* (b.y.: y.y., 2014), 202.

¹² Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, 81; Mahmut Çetin, *Şeyh Muhammed Arapkendî'nin Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 27; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarikatü'n-Nakşebendiyye*, 269; Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, 203.

¹³ Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, 221, 232.

¹⁴ Ma'sûm el-Haznevî'yle ilgili şöyle bir menkıbe nakledilmektedir: "Ma'sûm el-Haznevî, her zamanki gibi tekkenin koyunlarını güttüğü sırada, koyunlardan biri kuzulmuş, o da kuzuyu kucaklayarak tekkeye doğru yola çıkmıştı. O esnada yolda bir bedevîyle karşılaştı. Bedevîyle bir süre konuştuktan sonra, bedevinin bir sıkıntısının olduğunu ve Ahmed el-Haznevî'ye talakla ilgili bir fetvâ sormak için geldiğini öğrendi. Bedevî derdini anlatınca Ma'sûm el-Haznevî konuyla ilgili fetvayı tüm ayrıntılarıyla bedeviye izah etti. Fakat Ma'sûm el-Haznevî'yi tanımadığı için onun tekkenin sadece bir çobanı olduğunu düşünerek yine de dergâha varıp Ahmed el-Haznevî'yle görüşmek istedi. Tekkeye vardığında Ahmed el-Haznevî o esnada misafirlerle meşguldü. Bu yüzden bedevîyi çocukları Alâeddîn ve İzzeddîn'e havale etti. Onlar da konuyu değerlendirip bedevînin fetvasını cevapladılar. Bedevî fetvayı duyunca: "Aslında yolda karşılaştığım çobanınız da aynı şekilde fetva vermişti" dedi. Çobanın nasıl biri olduğu sorulunca, Ma'sûm el-Haznevî'yi tarif etti." Bu olay, çoğunlukla tekkenin hizmetiyle meşgul olsa

seçilmiş ilk cumhurbaşkanı Şükrî el-Kuvvetli, Ma'sûm el-Haznevî'ye milletvekili olması için teklifte bulunmuş, fakat tarikatın temel prensiplerine aykırı olduğu gerekçesiyle babası Ahmed el-Haznevî buna müsaade etmemiştir.¹⁵ Zira Ahmed el-Haznevî'den günümüze kadar Hazneviyye dergâhı şeyhleri, siyasetle uğraşmamayı tarikatın temel prensibi olarak telakki etmişlerdir. Ahmed el-Haznevî başta olmak üzere Haznevî kolu şeyhlerinin siyasete karşı sergiledikleri bu menfi tavrın dergâhın yayılma imkânı bulduğu Suriye dışındaki diğer bölgelerde de aynı hassasiyetle sürdürülmesi -dergâhı siyasetten koruma refleksinden yani sosyo-politik olmaktan ziyade- Haznevî şeyhlerinin bu meseleyi Hâlidilikten tevarüs eden tasavvûfî bir görev olarak telakki etmeleriyle alakalı olduğunu göstermektedir.¹⁶

Ma'sûm el-Haznevî, kısa süren irşâd hayatında gerek kendi gayretleriyle gerekse yetiştirip memleketin farklı yerlerinde görevlendirdiği öğrencileri sayesinde bölgede önemli hizmetler icra etmiştir. Nitekim savaşların, çatışmaların ve buna bağlı olarak yoksulluğun hüküm sürdüğü, çoğunluğu okuma yazma dahi bilmeyen fakir bölge halkının İslâmî yaşantıdan tamamen uzaklaştığı, hatta bazı camilerin ahıra çevrildiği bir zamanda (1950-1958), özellikle de Hazneviyye kolunun teşekkül ettiği Cezîre'de¹⁷ Ma'sûm el-Haznevî adeta bir tecdit hareketi başlatmış ve camileri ıslah ettirip yeniden ibadete açılmasını sağlamıştır. Öte yandan bölgede yaşayan aşiretler arasında arabuluculuk görevi üstlenen Ma'sûm el-Haznevî, yıllarca süregelen kan davalarına da müdahil olmuş ve tarafları uzlaştırarak birçok kişinin kanunun dökülmesinin önüne geçmiştir.¹⁸ Onun irşâd faaliyetleri ve hizmeti sayesinde Haseke ve Kamışlı gibi merkezi yerlerde birçok eğlence merkezinin kapandığı ve bazı gayrimüslimlerin ihtida ettiği de bilinen bir husustur.¹⁹

Rivayete göre hâli, kavline baskın bir sūfî olan Ma'sûm el-Haznevî'nin sohbet meclisinde bulunanlar, sohbet dilini bilmeseler dâhi cezbelenir ve kendilerinden geçerlerdi. Öyle ki zaman zaman cezbe halindeki bazı sūfîlerin dilinden birtakım derûnî sözler döküldüğü, fakat bu hâl geçtiğinde bir şey hatırlamadıkları nakledilir. Rivayete göre, Suriye'nin meşhur şeyhlerinden biri olan Şeyh Hâmid Hamevî, bir keresinde Ma'sûm el-Haznevî'nin ziyaretine gelmişti. Misafirlerin ağırlandığı divânda Ma'sûm el-Haznevî'yi görünce, cezbeye gelerek çığlık atmış ve kendinden geçmişti. Bir süre sonra kendine geldiğinde, maiyetindekiler ne olduğunu sormuş, Hamevî: "Şeyh Efendi'yi ve kendisini çevreleyen âlimleri vakar halinde görünce, Hz. Peygamber'in meclisini hatırladım ve kendime hâkim olamadım" diye cevap vermiştir.²⁰

Hazneviyye şeyhleri, selefte mutâbaat hususunda oldukça tutucudurlar. Örneğin dergâhın kurucusu Ahmed el-Haznevî'nin, Osmanlı-Rus savaşında bir kolunu kaybeden şeyhi Muhammed Ziyâeddin Nurşinî'ye (öl. 1272/1856) sırf mutâbaat olsun diye bir kolunu cübbesinden çıkararak giydiği bilinen bir husustur. Aynı şekilde Ma'sûm el-Haznevî'nin de babası ve şeyhi Ahmed el-Haznevî'ye aynı hassasiyetle bağlı olduğu ve onun da sırf şeyhine

da Ma'sûm el-Haznevî'nin zâhirî ilimlere de vakıf olduğunu göstermektedir. Bk. Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, 82.

¹⁵ Envar Asker, *eş-Şeyh İzzeddîn el-Haznevî* (Haleb: el-Asîl li't-Tibaa, ts.), 103.

¹⁶ Az, "Nakşbendî-Hâlidîliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik (Tarihsel Süreç, Şahsiyetler, Usul, Âdâb, Erkân)", 273.

¹⁷ Cezîre, İslâm coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya'ya verilen addır. Bk. Ramazan Şeşen, "Cezîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), VII/509.

¹⁸ Nurettin Aydın, *Nakşbendîliğin Hâlidîye Kolu Haznevîler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Mardin İli Örneği)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016), 38-39.

¹⁹ Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, 206,211; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşbendîyye*, 270; Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, 82.

²⁰ Geçer, *Asdâfü'l-Enfâs*, 206,211; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşbendîyye*, 270.

mutâbaat olsun diye cübbesinin bir kolunu dışarıda bırakarak giydiği, zaman zaman makamına oturduğu, hatta çoğu kez onun gibi konuştuğu nakledilmektedir.²¹

3. Vefatı

Ma'sûm el-Haznevî'nin 1950 yılında babası Şeyh Ahmed el-Haznevî'den devraldığı Nakşibendiyye-Hazneviyye hilâfeti sadece sekiz yıl sürmüştür ve 1958 yılında henüz genç sayılabilecek bir yaşta kırk üç yaşında vefat etmiştir. Ma'sûm el-Haznevî, Suriye'nin Haseke ili Kamışlı kazasına bağlı Telma'ruf köyünde babası Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin medfun olduğu markada (kabristana) defnedilmiştir. Hayatını hizmete ve mürîdlerin terbiyesine adanmış Ma'sûm el-Haznevî, birçok âlim ve talebe yetiştirmiştir.²² Ma'sûm el-Haznevî altı kişiye hilafet vermiştir.

4. Halifeleri

Ma'sûm el-Haznevî, tekke hizmetiyle meşgul olduğundan herhangi bir eser kaleme almamıştır. Yetiştirdiği halifelerin isimleri şöyledir: Ahmed-i Molla Ramazan Urfî (Gırmîrî), Abdülcelil Öncü (Abdülmeccid Kermâtî'nin oğlu), Muhammed Tanrikulu (Arabkendî), Muhammed Hacokê (b. Hasan), Yusuf Sîti (Altıncı) ve kendisinden sonra Hazneviyye kolunu devam ettiren kardeşi Alâeddîn el-Haznevî.²³ Halifelerinin çoğu hakkında herhangi bir çalışma olmadığı için yazılı kaynak bulunmamaktadır. Bu yüzden hayatta olan yakınlarından bilgi alınmıştır.

4.1. Alâeddîn el-Haznevî (öl. 1969)

Hazneviyye dergâhı Ma'sûm el-Haznevî'nin vefatından sonra kardeşi Alâeddîn el-Haznevî ile devam etmiştir. Alâeddîn el-Haznevî, Ahmed el-Haznevî'nin ikinci büyük oğlu, Haznevî dergâhının üçüncü şeyhidir. 1919 yılında babasının köyü Hazne'de dünyaya geldi. İlmî ve tasavvufî hayatın yoğun olarak hissedildiği bir muhitte yetişen Alâeddîn el-Haznevî ilk eğitimini babasından aldı. Daha sonra babasının bazı halifelerinden istifade etti ve tahsilini tamamlayıp babasının elinden icâzet aldı. İcâzetinde, babası Ahmed el-Haznevî'nin: "el-Fâdil el-Elmaî" (faziletli, üstün zekâlı) şeklinde övgüsüne mazhar oldu.²⁴ Babasının gözetiminde hem zâhiri hem de tasavvufî derslerini tamamlayan Alâeddîn el-Haznevî, Hazneviyye silsilesine göre Şeyh Ma'sûm'un halifesi ve halefi olsa da o, ilk Nakşibendiyye hilâfetini babasından aldı. Ayrıca gerek babasının zamanında gerekse Ma'sûm el-Haznevî'nin şeyhliği döneminde tekke ve medresenin sorumluluğunu üstlendi. Ağabeyi Ma'sûm el-Haznevî'nin 1958 yılında vefat etmesi üzerine irşâd makamına geçti.²⁵

Bir taraftan kendi döneminde yaygınlaşmaya başlayan Suudi Arabistan kaynaklı Vehhâbilik akımıyla ciddi anlamda mücadele veren Alâeddîn el-Haznevî, bir taraftan da din karşıtı moderniteye karşı fikir savaşı başlatmıştır. Kaleme aldığı şiir ve kasidelerde ilmiye sınıfının moderniteye karşı tutumunu oldukça sert bir dille eleştiren Alâeddîn el-Haznevî, "ser sebep şeyh u melâne" (asıl sebep şeyhler ve mollalardır) dizeleriyle söz konusu kesimi din

²¹ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, 208.

²² Abdurrahim Haznevî, "Ma'sûm el-Haznevî" (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 3 Nisan 2021); Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, 347.

²³ Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, 213; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, 347.

²⁴ (Heyet), *Âdâbü't-Tarîkatü'n-Nakşibendiyye*, 178; Abdurrahim Haznevî, *et-Tarîkatü'n-Nakşibendiyye*, 271; Geçer, *Asdâfî'l-Enfâs*, 214; Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, 83.

²⁵ Abdüsselâm el-Haznevî "Alâeddîn el-Haznevî" (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 11 Nisan 2021); Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, 83.

karşıtı modernitenin halk arasında yayılmasından doğrudan sorumlu tutmuştur.²⁶ Zira ona göre âlimler, halk içinde tuz vazifesi görmektedirler. Ancak âlimler ifsat olacak olursa, onları ıslah edecek bir madde yoktur. O, bu manada şöyle bir beyit terennüm eder:

يا علماء السوء يا ملح البلد من يصلح الملح إذا الملح فسد!

“Ey kötü âlimler, ey memleketin tuzu (âlimler)!
Tuz ifsat olursa şayet, onu kim ıslah eder”!²⁷

Alâeddîn el-Haznevî, 16 Kasım 1969’da Şam’da vefat etmiştir. Cenazesi babası Şeyh Ahmed el-Haznevî ile ağabeyi Şeyh Ma’sûm el-Haznevî’nin yanına defnedilmiştir.²⁸

Tuhfetü’l-Alâiyye, Suhab ve Hazret ve Şâh-ı Hazne eserlerini kaleme alan Şeyh Alâeddîn el-Haznevî, birçok âlim ve sûfî yetiştirmiştir. Halifelerinin isimleri şöyledir: Hüseyin el-Kuremî (Molla Salih el-Kuremî’nin oğlu), Halil Aydın (Serhadî), Abdullah b. Molla Abdurrahman, Abdullah Bezgürî, Abdullah el-Müderriş (Kartminî), Muhammed Emin Hayderî (Çelik), Yahya Hüseyin, İzzeddîn Nibilî (Aksan), Halil Çetin, İbrahim Telhasan (Kızmaz), Abdullah Bingölî (Dalar), Abdurrezzak Reşkotî (Toğrap) ve Hazneviyye dergâhının dördüncü şeyhi kardeşi Şeyh İzzedin el-Haznevî.

4.2. Yusuf Sîti (Altıncı) (öl. 1980)

Adı Yusuf b. Mahmud b. Ahmed’dir. Ailenin soyadı Altıncı’dır. Aile Hz. Peygamberin soyundan gelmektedir. Molla Yusuf, 1908 yılında Mardin’in Midyat ilçesine bağlı Site/Çalpınar köyünde dünyaya geldi. Haznevî şeyhleriyle henüz çocuk yaştayken tanışan Molla Yusuf, ilk tasavvufî eğitimini Ahmed el-Haznevî’den aldı. Şeyhinin vefatından sonra da Ma’sûm el-Haznevî’nin yanında seyr u sülûküne devam etti. Babasının talebesinin belli bir olgunluğa ulaştığını gören Ma’sûm el-Haznevî, kendisine hilâfet verip, Suriye’nin Haseke ili Kâmişlı Kazasına bağlı Gerdivân köyüne gönderdi. Mürîdlere teveccüh yapma izni de bulunan Molla Yusuf, bu köyde uzun süre talim ve irşâdla meşgul oldu. Ayrıca burada bir de medrese yaptıran Molla Yusuf, yaklaşık 30 sene süren irşâd hayatında birçok âlimin yetişmesine vesile oldu. Rivayete göre, bölgede yaygın olan birçok cahiliye âdeti onun irşâd ve gayretleri sayesinde terk edildi.²⁹ Yusuf Altıncı’nın şeyhlerine karşı son derece vefalı olduğu, şeyhinin vefatından sonra da Haznevî dergâhıyla irtibatını koparmadığı, hatta birçok irşâd seferinde Alâeddîn el-Haznevî’ye eşlik ettiği nakledilmektedir. Alâeddîn el-Haznevî’nin onun hakkında: “Sen ve Molla Abdüllatîf (Ahmed el-Haznevî’nin halifesi) benim iki kanadım gibisiniz” dediği nakledilir.

Rivayete göre İzzeddîn el-Haznevî, hac yolculuğuna çıkmadan önce kendisini ziyaret etmişti. Şeyh’in, evine teşrif ettiğini duyunca, hasta haliyle şeyhin ayaklarına kapanmak istemiş, ancak İzzeddîn el-Haznevî buna müsaade etmemişti. Ayrıca ricası üzerine İzzeddîn

²⁶ Abdülkadir Turan, “Bir Mutasavvıf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşbendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı”, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi* (Ulusal Sempozyum), ed. Orhan Başaran (Bingöl: Berdan Matbaacılık, 2017),405.

²⁷ Geçer, *Asdâfü’l-Enfâs*, 217.

²⁸ Akyüz, *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, 84-85.

²⁹ Rivayete göre Molla Yusuf’un irşâdla muvazzaf olduğu yerde şeriata aykırı birçok cahiliye âdeti bulunuyordu. Kimileri şerî ölçü ve mahremiyeti gözetmeden yedi gün yedi gece düğün yapar, kimisi de gusül almadan haftalarca cünüp gezerdi. Molla Yusuf’un bölgeye gelmesiyle bunların tamamı ortadan kalktı. Necat Altıncı “Molla Yusuf Altıncı”, (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 28 Temmuz 2020).

el-Haznevî'nin kendisine teberrük tövbesi verdiği nakledilmektedir. Miladi 1980 senesinde Suriye'nin Haseke ili Kâmişli kazasında vefat eden Yusuf Altıncı, Haznevî şeyhlerinin yanına defnedildi. Vefatında İzzeddîn el-Haznevî, "taziye bizim taziyemizdir" diyerek, üç gün boyunca taziyesiyle bizzat ilgilenildi. Ayrıca onun hakkında: "Molla Yusuf muhabbet üzere öldü" dediği nakledilmektedir. Hayatını ilme ve hizmete adanmış Molla Yusuf kendisinden sonra halife bırakmamıştır.³⁰

4.3. Muhammed Hacokê (öl. ?)

Tam Adı Muhammed b. Hasan en-Nakşibendî olan Muhammed Hacokê, 1895-96 yılında Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Açikköy (Bâmudê) köyünde dünyaya geldi. Aile aslen Hakkâri'li olup, bölgeye ne zaman hicret ettiği bilinmemektedir. Muhammed Hacokê ilk eğitimini Ahmed eş-Şibistânî ve dönemin Nusaybin müftüsü Şeyhzâde-i Müftî gibi şahsiyetlerden aldı. Daha sonra Ahmed el-Haznevî'den bir süre istifade etti ve Ahmed el-Haznevî vefat edince tasavvufî eğitimine Ma'sûm el-Haznevî'nin yanında devam etti. Ahmed el-Haznevî'nin, kendisine: "Hazret'ten (Muhammed Diyâeddin) ne aldıysam sana aktardım" dediği ve şeyhinin (Muhammed Diyâeddin) cübbesini kendisine hediye ettiği nakledilmektedir.³¹ Ma'sûm el-Haznevî'den hilâfet aldıktan sonra Cabel-i Abdülaziz³² bölgesinde bir medrese ve mescit inşa ettiren Muhammed Hacokê, hayatının sonuna kadar ilimle meşgul oldu. Vefat tarihi tam olarak bilinmeyen Muhammed Hacokê'nin kabri Suriye'nin Haseke ilindedir. Muhammed Hacokê'nin tek halifesi oğlu Haseke eski müftüsü Molla İbrahim b. Muhammed b. Hasan en-Nakşibendî'dir.³³

4.4. Ahmed-i Molla Ramazan (öl. 1985)

Ahmed-i Molla Ramazan, 1920 senesinde Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Kuyular (Cıbulgrav) köyünde dünyaya geldi. Dedesi Molla Ramazan'a nisbetle "Ahmed-i Molla Ramazan" diye bilinen Ahmed-i Molla Ramazan, ilk eğitimini ilim ehli bir zat olan babasından aldı. Daha sonra Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin halifelerinden Molla Ahmed (Haseke eski müftüsü) gibi şahsiyetlerden ders aldı. Zahirî ilimlerde belli bir seviyeye geldiğini gören babası, kendisini Hazne'ye Ahmed Haznevî'nin yanına gönderdi. Ahmed-i Molla Ramazan, aslında tasavvuf derslerini Ahmed el-Haznevî'nin yanında tamamlamıştı, ancak hilâfet alamadan Ahmed el-Haznevî vefat edince, Ma'sûm el-Haznevî terbiyesini üstlendi ve bir süre sonra hem ilmî icâzete hem de tasavvufî hilafete layık görüldü. Ahmed-i Molla Ramazan, Suriye'nin Haseke iline bağlı Amûde kasabasının birçok köy ve nahiyesinde görev yaptı ve sonunda Gêrmeyîr köyüne yerleşti. Ahmed-i Molla Ramazan birçok âlim yetiştirmiştir. Molla Abdülhamîd, Abdülaziz Cellûd, Hüseyin Battûş, Molla Zühdî ve Molla Hüseyin Tınâtê ile kardeşleri Molla Ramazan ile Molla Muhammed Tınâtê (Ulus) bunlardan sadece bazılarıdır. Ahmed-i Molla Ramazan 5 Haziran 1985 senesinde vefat etti. Cenazesi, babaları ve

³⁰ Necat Altıncı "Molla Yusuf Altıncı", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 28 Temmuz 2020).

³¹ Molla Muhammed Hacokê'nin hayatta olan oğluyla gerçekleştirdiğimiz mülakatta, söz konusu cübbenin aile tarafından muhafaza edildiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

³² Cabel-i Abdülaziz, Suriye'nin kuzeydoğusunda, Haseke iline bağlı ve şehir merkezinin yaklaşık 35 km güneybatısında yer alan dağın adıdır. (Bkz: http://www.syriatourism.org/ar/page117/%D8%AC%D8%A8%D9%84_%D8%B9%D8%A8%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B2%D9%8A%D8%B2).

³³ İbrahim b. Muhammed, "Molla Muhammed Hacokê", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 31 Temmuz 2020).

kardeşlerinin medfun olduğu Amûdê'ye nakledilerek buraya defnedildi. Ahmed-i Molla Ramazan kendisinden sonra halife bırakmamıştır.³⁴

4.5. Muhammed Arabkendî (Tanrıkulu) (öl. 1987)

Soyu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşan Arabkendî'nin tam adı Muhammed Şerîf Tanrıkulu'dur. Arabkendî, 1911 yılında Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Bayındır (Arabkend) köyünde doğdu. Doğduğu yere nisbetle Arabkendî olarak tanınan Molla Muhammed, henüz küçük yaşta babası Seyyid Yusuf'u kaybettiği için annesi Rabia Hanım'ın himayesinde büyüdü. İlk eğitimini köyün imamı Molla Sait'ten aldı. Daha sonra civar köyleri dolaşarak farklı medreselerde birçok âlimden istifade etti. Bu sırada Şeyh Kemâl Hâmidî'ye intisap eden Arabkanedî, şeyhinin vefatından sonra 1953 senesinde Ma'sûm el-Haznevî'nin terbiyesi altına girdi. Burada yoğun bir seyr u sülûk sürecinden geçen Arabkendî, genelde hizmetle iştigal ettiği için "kennâs" (süpürgeci) lakabıyla anılırdı. Arabkendî, Ma'sûm el-Haznevî'nin yanında yaklaşık üç sene eğitim gördü ve 1956 yılında halife oldu. Şeyhinin talimatıyla memleketine dönerek ilmî faaliyetlerine burada devam eden Arabkendî, 1987 yılında vefat etmiştir. Arabkendî, memleketi Arabkend'de defnedilmiştir. Halifelerinin isimleri şöyledir: Muhammed Emin Gercüşî, Bekir Hapsînâsî, Abdülhalim Haştirekî, Molla Reşat (Batman), Muhammed Salih Ekinci (Gursî), Muhammed (Kızıltepe), Muhammed Naci (Arabkendî'nin yeğeni), İbrahim Bismil/Kerxî, Sabri Kozluk/Belikâ, Nasreddin Gercüş/İlozî, Ahmed Halilî ve Molla Rıdvan.³⁵

4.6. Abdülcelil Kermêtî (Öncü) (öl. 1980)

Abdülcelil Öncü 1905 yılında Mardin'in Ömerli ilçesine bağlı Kermêtê (Kayabalı) köyünde dünyaya geldi. Babasının ismi Abdülmecîd'dir. Bölgede "Seydâ-i Kermêtê" olarak tanınan Molla Abdülcelil, ilk tasavvuf eğitimini Şeyh Ahmed el-Haznevî'den aldı. Ahmed el-Haznevî vefat edince Ma'sûm el-Haznevî'nin terbiyesi altına girdi. 1952 yılında Mâ'sum el-Haznevî'den hilâfet alan Molla Abdülcelil, bir süre Suriye'nin kuzeydoğusunda bulunan Cetel köyünde imamlık yaptı. 1959'da memleketine döndü ve Mardin'in Ömerli ilçesine bağlı Kurka Metina (Kurikê/Çatalyurt) köyüne yerleşti. Hayatının sonuna kadar bölgede irşâdla meşgul olan Abdülcelil Öncü, Ocak 1980 yılında vefat etti. Mardin merkeze bağlı Kurka Çeto (Aytepe) köyünde bulunan kabri günümüzde ziyaret edilmektedir. Abdülcelil Kermêtî bir kişiye hilafet vermiştir. O da oğlu Muhammed Zahır Öncü'dür.³⁶ Muhammed Zahır Öncü, Şanlıurfa'nın Bozova ilçesine bağlı Saf köyünde ikamet etmekte ve tasavvufî faaliyetlerini buradan yürütmektedir.³⁷

Sonuç

Hicrî on dördüncü yüzyılda Suriye'nin Kuzeydoğusunda teşekkül eden Hazneviyye dergâhı, Nakşibendiyye-Hâliidiyye'nin Nehrî-Nurşîn kolunun bir devamıdır. Ma'sûm el-

³⁴ Abdülbâkî Ramazan, "Ahmed-i Molla Ramazan", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 12 Ağustos 2020).

³⁵ M. Şerif Eroğlu, "Yirminci Yüzyılda Halidiliğin Bir Temsilcisi: Molla Muhammed Arabkendî", *Uluslararası Mevlana Hâlid-i Bağdâdî Sempozyumu Bildirileri*, (Uluslararası Sempozyum), ed. Erdal Baykan, Mehmet Keskin, (Ankara: 2012), 189-206; Muhammed Salih Ekinci, "Sîre ve Mesîre", *Toplumsal Barışa Katkıları Açısından Cami ve Din Görevlileri, V. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri*, Mardin, 2014, 63-77; Mahmut Çetin, *Şeyh Muhammed Arabkendî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, 7-19.

³⁶ Kimlikteki ismi, kayıtladığımız gibi; Muhammed Zahır Öncü'dür. Ancak genelde aile arasında Muhammed Zâhid, halk ise Saf'ın (köyün adı) Seydası/Şeyhi diye bilinir. Abdüsselam Öncü, "Abdülcelil Öncü", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 11 Nisan 2021).

³⁷ Muhammed Zahır Öncü, "Abdülcelil Öncü", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 25 Ağustos 2020).

Haznevî, bu süreçte unutulmaya yüz tutan dinî hayatı yeniden ihya etmiş ve bölge halkının dinî, kültürel ve sosyal hayatına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Dergâhın kurucusu Ahmed el-Haznevî'nin siyasete ve siyasilere karşı menfi tutumu, kimseden dünyalık kabul etmemesi ve tekke-medrese birlikteliği gibi bazı tarikat prensiplerinin Ma'sûm el-Haznevî tarafından da aynen sürdürülmüş olması, onun bölge halkının gönlünü kazanmasına ve irşâd faaliyetlerinin halk nezdinde etkili bir şekilde karşılık bulmasına vesile olmuştur. Ma'sûm el-Haznevî, Suriye başta olmak üzere ülkemizin güneydoğu bölgesini de içine alan Cezîre bölgesinde yürüttüğü en önemli hizmetlerden biri yetiştirdiği âlimler ve halifeler sayesinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede ciddi mânâda tehdit oluşturan Suud merkezli Vahhabilik hareketi ile İran destekli Şiilik propagandasına karşı verdiği mücadeledir. Ma'sûm el-Haznevî, Ehl-i Sünnet prensiplerine bağlı olarak yetiştirdiği öğrencileri ülkenin dört bir yanına dağıtarak bu ve benzeri Ehl-i Sünnet dışı hareketlerin faaliyetlerine karşı adeta canlı bir set oluşturmuştur. Hazneviyye dergâhı şeyhlerinin genel olarak tasavvuf anlayışı, tahalluk ağırlıklı olduğu için halk tasavvufu diyebileceğimiz bir karaktere sahip olduğunu vurgulamak isteriz. Tasavvufun tahakkuk yönüne dair hâl ve makamlar ise mahrem addedildiğinden bunlardan pek bahsedilmemiştir. Ayrıca Hazneviyye dergâhının henüz bir asırlık genç bir yapı olması, Haznevî şeyhlerinin telif noktasında velûd olmamaları, tasavvufu, ilim olmaktan ziyade bir hâl olarak telakki etmeleri vb. sebepler bu yapıya dair bilgilerin sınırlı olmasının başlıca sebeplerindedir. Bunun yanında Ma'sûm el-Haznevî'nin gerek dergâha postnişin olduğu irşâd süresinin kısa olması gerekse kâlden ziyade, ehli hâl bir sûfî olması da hakkındaki bilgilerin kısıtlı olmasının nedenlerindedir. Bununla birlikte bu çalışmanın, yukarıda belirtilen eksikliklerin telafisi için bir hareket noktası olacağına inanıyoruz.

Kaynakça

- (Heyet), *Âdâbü't-Tarîkatî'n-Nakşibendiyye*. b.y: y.y., ts.
- Akyüz, Kutbeddin. *Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarikatı*, Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Altıncı, Necat "Molla Yusuf Altıncı", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 28 Temmuz 2020).
- Asker, Envar. *eş-Şeyh İzzeddîn el-Haznevî*. Haleb: el-Asîl li't-Tibaa, ts.
- Aydın, Nurettin. *Nakşibendîliğin Hâlidîye Kolu Haznevîler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Mardin İli Örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Az, Ahmet. "İzzeddîn el-Haznevî'nin Hayatı, İlmî ve Tasavvufî Kişiliği", *Akif Dergisi*, 51/2 (Ocak 2021), 230.
- Az, Ahmet. *Nakşibendî-Hâlidîliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik (Tarihsel Süreç, Şahsiyetler, Usul, Âdâb, Erkân)*. (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Bahaî, Nasrullah. *Risâle-i Bahâiyye*, İstanbul: M. Şevket Eygi Matbaası, 1966.
- Bâkinî, Şuayb b. İdrîs. *Tabakâtü'l-Hâcekânî'n-Nakşibendiyye*, Dımaşk: Dâru'n-Nu'mân li'l-Ulûm, 1999.
- Buhârî, Selâhaddin b. Mubârek, *Hallerin Terbiyesi: Enîsü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn*, trc. Süleyman İzzî Teşrifâtî, haz. Niyazi Adıgüzel, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefahâtü'l-Üns*, trc. Lâmî Çelebî. İstanbul: Marifet yayınları, 1980.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Çakır, Mehmet Saki. *Seyyid Tâhâ Hakkâri ve Nehrî Dergâhı*, İstanbul: Nizamiy Akademi, 2017.
- Çetin, Mahmut, *Şeyh Muhammed Arapkendî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dernîka, Muhammed Ahmed. *et-Tarîkatü'n-Nakşibendiyyetü ve A'lâmuhâ*, b.y.: Cerûs Bers, 1987.
- Ekinci, Muhammed Salih. "Sîre ve Mesîre", *Toplumsal Barışa Katkıları Açısından Cami ve Din Görevlileri, V. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri*, Mardin, 2014.
- Erbilî, Muhammed Emîn. *el-Mevâhibü's-Sermediyye*, Midyat: İrşad Kitabevi, ts.
- Eroğlu, M. Şerif. "Yirminci Yüzyılda Halidiliğin Bir Temsilcisi: Molla Muhammed Arabkendi", *Uluslararası Mevlana Hâlid-i Bağdâdî Sempozyumu Bildirileri*, (Uluslararası Sempozyum), ed. Erdal Baykan, Mehmet Keskin, Ankara: 2012.
- Fazlullah, Muhammed. *Umdetü'l-Makâmât*, İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2014.
- Geçer, Hüsnü. *Asdâfü'l-Enfâs*. b.y.: y.y., 2014.
- Hânî, Abdülmecîd b. Muhammed. *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1997.
- Haznevî, Abdurrahim, "Ma'sûm el-Haznevî" (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 3 Nisan 2021).
- Haznevî, Abdürrahim. *et-Tarîkatü'n-Nakşibendiyye*. Diyarbakır: Mektebetü Seydâ, 2015.
- Haznevî, Abdüsselâm "Alâeddîn el-Haznevî" (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 11 Nisan 2021).

http://www.syriatourism.org/ar/page117/%D8%AC%D8%A8%D9%84_%D8%B9%D8%A8%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B2%D9%8A%D8%B2.

İbrahim, b. Muhammed, "Molla Muhammed Hacokê", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 31 Temmuz 2020).

İmam-ı Rabbânî, Ahmed Farûk Sirhindî. *Rabbânî İlhamlar Mebde ve Meâd*, trc. Necdet Tosun, İstanbul: Sûfî Kitap, 2005.

Kavak, Abdulcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016).

Kazânî, Muhammed Murâd Minzelevî. *Nefâisü's-Sânihât fi Tezyîli'l-Bâkiyâti's-Sâlihât*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Kevserî, Muhammed Zahid. *İrğâmu'l-Merîd*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.

Korkusuz, M. Şefik. *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî Şerîf Şerhi*, trc. A. Avnî Konuk, 13 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.

Mütercim, Âsım, E. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Ömerî, Abdülganî b. Ebî Saîd. *Hüve'l-Ganî Risâlesi (Makâmât-ı Mazhariyye içinde)*, İstanbul: y.y., 2002.

Öncü, Abdüsselam, "Abdülcelil Öncü", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 11 Nisan 2021).

Öncü, Muhammed Zahır, "Abdülcelil Öncü", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 25 Ağustos 2020).

Pârsâ, Muhammed. *Risâle-i Kudsiyye, (Şah-ı Nakşibend Hazretlerinin Sohbetleri)*, Trc. Necdet Tosun. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

Ramazan, Abdülbâkî, "Ahmed-i Molla Ramazan", (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 12 Ağustos 2020).

Safî, Ali b. Huseyn. *Reşahâtu Ayni'l-Hayât*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1300.

Sunar, Cavit. *İmâm Rabbânî-İbn Arabî Vahdet'i Şuhûd-Vahdet'i Vücûd meselesi*, Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.

Şeşen, Ramazan. "Cezîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII/509. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Toğrap, Diyâddin, "Ma'sûm el-Haznevî" (Ahmet Az, Yazılı Kayıt, 25 Temmuz 2020).

Turan, Abdülkadir. "Bir Mutasavvıf Olarak Ahmed el-Haznevî ve Nakşibendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı", *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi*, (Ulusal Sempozyum), ed. Orhan Başaran, Bingöl: Berdan Matbaacılık, 2017.

Ekler

Ek-1: Şeyh Ma'sûm el-Haznevî

Ek-2: Silsilesi (Nakşebndî-Hâlidî-Haznevî Silsilesi)

1. Hız. Muhammed (v. 11/632)	22. Hâce Muhammed İmkenegî (v. 1008/1600)
2. Hız. Ebû Bekir (v. 13/634)	23. Muhammed Bâkî Billâh (v. 1012/1603)
3. Selmân-ı Fârsî (r.a) (v. 36/656)	24. İmâm-ı Rabbânî (v. 1034/1624)
4. Kâsım b. Muhammed (v. 107/725)	25. Muhammed Ma'sûm Sirhindî (v. 1079/1668)
5. Ca'fer-i Sâdık (v. 148/765)	26. Muhammed Seyfeddîn Sirhindî (v. 1095/1684)
6. Bâyezîd-i Bistâmî (v. 234/848)	27. Nûr Muhammed Bedâyûnî (v. 1135/1723)
7. Hâce Ebû'l-Hasan el-Harakânî (v. 425/1033)	28. Mazhar Cân-ı Cânân (v. 1195/1781)
8. Ebû Ali Fârmedî (v. 477/1084)	29. Abdullah ed-Dihlevî (v. 1240/1824)
9. Hâce Yûsuf el-Hemedânî (v. 535/1140)	30. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (v. 1242/1827)
10. Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî (v. 575/1179)	31. Abdullah Hakkârî (v. 1228/1813)
11. Hâce Ârif-i Rivgerî (v. 634/1236-37)	32. Tâhâ Hakkârî (v. 1268/1852)
12. Mahmûd Encîrfağnevî (v. 715/1315-16)	33. Sıbgatullah Arvâsî (v. 1287/1870)
13. Hâce Ali Râmîtenî (v. 715/1315)	34. Abdurrahman Tâhî (v. 1304/1886)
14. Muhammed Baba es-Semmâsî (v. 736/1335-36)	35. Fethullah Verkânîsî (v. 1317/1899)
15. Hâce Emir Külâl (v. 772/1370)	36. Muhammed Diyâeddin Nurşînî (v. 1342/1924)
16. Bahâeddîn Nakşebend (v. 791/1389)	37. Ahmed el-Haznevî (v. 1369/1950)
17. Şeyh Alâeddîn Attâr (v. 802/1400)	38. Ma'sûm el-Haznevî (v. 1377/1958)
18. Ya'kûb-i Çerhî (v. 851/1447)	39. Alâeddîn eşl-Haznevî (v. 1389/1969)
19. Hâce Ubeydullah-ı Ahrâr (v. 895/1490)	40. İzzeddîn el-Haznevî (v. 1413/1992)
20. Muhammed Zâhid (v. 936/1529)	41. Muhammed el-Haznevî (v. 1426/2005)
21. Dervîş Muhammed (v. 970/1562)	42. Muhammed Mutâ' el-Haznevî (d. 1977)